

Гуцуляк М.Я., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування ННІ з підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції НАВС

Тимофій Ю.І., курсант Прикарпатського факультету НАВС

Про особливості становлення та розвитку інституту виконання і відбування покарань в Україні

Дослідження правових явищ, які впливають на процес виконання і відбування покарань в Україні засвідчує, що суспільство на всіх етапах свого історичного буття прагне осмислити, осягнути та зрозуміти, які потрібно застосовувати покарання для того щоб захистити країну від злочинного середовища, захистити права і свободи людини, сформувати повагу до закону через принцип рівності всіх членів суспільства.

Україна, як правова, незалежна, демократична держава не є виключенням, вона через Конституцію, чинне законодавство прагне охопити і регулювати міри свободи за єдиним стандартом і рівною мірою. Дозволи і заборони як продукт закону, формують нормативну структуру поведінки і свободи люди, межі досягнутої свободи, а тому засуджена особа перебуваючи у ізольованому стані завжди відчуває продукт того закону який регулює її права і обов'язки.

Досліджуючи структурні суспільні перетворення, що відбувалися в Україні в 19-20 столітті, ми прийшли до висновку, що вони об'єктивно впливали на процес криміналізації суспільства. Серед них необхідно враховувати наступні історично-правові явища.

По-перше, це поширення злочинності неповнолітніх. Дана категорія осіб нами виділяються в окрему групу засуджених. Ідея про створення спеціальних виправних закладів для неповнолітніх злочинців, урядових притулків і колоній, вперше отримала законодавче закріплення в 1866 р. Відповідно цього закону, крім державних притулків і колоній для неповнолітніх злочинців, законом передбачалася можливість їх заснування земствами, громадськими і духовними

установами, приватними особами [1]. Важливо також наголосити, що притулки і колонії тих часів суттєво відрізнялися за своїм функціонуванням.

Більшість з них була змішана, тобто в них утримувалися такі категорії: бродяги, сироти, жебраки, правопорушники. Загальне спрямування новостворених виправних закладів вбачалося ініціаторами у покращенні долі неповнолітніх осіб обох статей, які здійснили протиправне діяння. Історія боротьби зі злочинністю неповнолітніх за часів колишнього СРСР пов'язана із створенням у 1918 році комісії у справах неповнолітніх, яким дозволялось застосовувати до останніх тюремне ув'язнення. З 1924 року для неповнолітніх злочинців було організовано два типи трудових будинків, віком від 14-16 років і 16-20 років.

31 травня 1935 року було встановлено установи для неповнолітніх в яких обов'язковим було загальноосвітнє і виробниче навчання, порядок і умови направлення і звільнення з установи, процедура розгляду справ про дострокове звільнення засуджених неповнолітніх із трудових колоній. Аналіз історичних джерел про виконання і відбування покарання неповнолітніми дає можливість зробити висновок про те, що установи для неповнолітніх виникали на основі державних і недержавних виправних закладах та тюремних закладів для дорослих і пройшли еволюційний шлях, що визначався загальним світоглядом про злочин і покарання, розвитком науки, особливостями менталітету та культури, формуванням державою і суспільством виваженої кримінально - виконавчої політики до неповнолітніх злочинців.

По-друге, жіноча злочинність. Необхідність її дослідження, зумовлюється тим, що вона в сфері виконання і відбування займає особливе місце. Жіночій злочинності притаманні специфічні інтереси, цінності, які пов'язані із сім'єю та дітьми, тому виникає потреба розширення можливостей для засуджених жінок надання права на щорічну відпустку, збільшення кількості побачень із дітьми, рідними, можливість працювати за межами установи в період підготовки до звільнення тощо. За результатами дослідження Г. С. Резніченко питома вага засуджених жінок складає: 60 %, які відбувають покарання за злочини невеликої, середньої тяжкості, тяжкі за сукупністю пом'якшуючих обставин; 90% - ті, які вчинили злочини проти власності, життя та здоров'я особи, незаконні дії з наркотичними речовинами [2, с.141].

Статистичні показники жіночої злочинності показують, що перебування засуджених жінок в ізоляції негативно впливає на їх психофізіологічний стан, викликає в них депресію, пригніченість, апатію до сенсу життя, стан підтримання соціально-корисних зв'язків в соціумі тощо. Перебування засудженої жінки в місцях позбавлення волі характеризується певними проблемами, серед них: втрата соціально-корисних зв'язків; адаптації до умов відбування покарання; соціально несприятливе оточення тощо. Серед проблем, що постали серед жінок перед звільненням слід виділити: працевлаштування, проблема житла, стан здоров'я, сімейні стосунки, взаємини з батьками, рідними та родичами, соціальна адаптація до умов життя в сучасних умовах тощо.

Важливого значення набуває сьогодні питання утримання у кримінально-виконавчих установах вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до трьох

років. На наш погляд, дане питання має вирішуватися на користь дитини, а також створення належних умов сумісного проживання матері разом з дитиною в місцях позбавлення волі. Таке положення не суперечить міжнародним стандартам та міжнародному досвіду вирішення цього питання. Водночас, відбування покарання засудженими жінками зумовлюють суттєві зміни в системному підході щодо функціонування жіночих кримінально-виконавчих установ та виховних колоній для неповнолітніх, зокрема пропонується внести зміни до КВК України з метою приведення деяких його норм до міжнародних стандартів утримання ув'язнених.

По-третє, вплив на процес виконання і відбування покарань рецидивної злочинності, яка за своєю природою становить великий інтерес, як у теоретичному, так і практичному розумінні цього притаманного для будь-якої країни явища. Оскільки зміна світогляду в нашому суспільстві щодо рецидивної злочинності зумовила й відповідні зміни у становленні вчених і практиків до її становлення і розвитку, на нашу думку, серед завдань протидії рецидивній злочинності слід виділити: сутність рецидиву з урахуванням законодавчого його закріплення в чинному законодавстві; методологічний і логіко-гносеологічний процес пізнання рецидивної злочинності; вплив рецидивної злочинності на процес криміналізації суспільства; латентність рецидивної злочинності її кількісні і якісні показники тощо.

Безперечно, рецидивну злочинність слід розглядати, як сферу суспільної небезпечності, особливо жіночого рецидиву та рецидиву злочинності неповнолітніх. Потреба у вивченні рецидивної злочинності в Україні несе у собі багатоаспектний прикладний характер. Вона зумовлюється як практичними, та і теоретичними причинами. Теоретичне значення становлення та розвитку рецидивної злочинності полягає в його методології і визначенні місця в системі історії держави і права у подальшому розвитку наукової думки щодо даного суспільно небезпечного явища. Практичний інтерес полягає у підвищенні ефективності протидії рецидивній злочинності в сучасних умовах соціально-економічного, політичного, національного та ідеологічного розвитку України.

По-четверте, вплив пенітенціарної політики на становлення та розвиток системи покарань в Україні, що обумовлює зміну орієнтирів на процес виконання і відбування покарання від виправно-трудоваї політики, де домінуючим елементом цього процесу була праця, і створення після 1 січня 2004 року нової галузі права, яка включила в систему покарань нових її видів таких як: арешт, обмеження волі, громадські роботи, довічне позбавлення волі і одночасно виключила покарання у виді громадської догани, позбавлення батьківських прав, на підставі чого виникла і нова політика кримінально-виконавча.

Серед дванадцяти видів покарань передбачених КК України, слід звернути у вагу на роль пенітенціарної політики у сфері виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Ми підтримуємо думку вчених у галузі кримінально-виконавчого права, що за ступенем значимості серед інших одинадцяти видів покарань, покарання у виді довічного позбавлення волі

визнається, найбільш суворішим, але поряд зі смертною караю має ряд безперечних переваг, зокрема: дане покарання не позбавляє права особу на життя і дає шанс спокутувати вину, покаятися; довічне позбавлення волі дає можливість державі у будь який час виправити судову помилку відносно засудженої особи до даного виду покарання тощо [5, с.702].

Запровадження прогресивної системи відбування покарання на теренах УРСР ще на початку 20-х років ХХ ст. було нормативно закріплено у ст. 4 першого Виправно-трудоного кодексу УРСР (1925 р.). Академік О. О. Малиновський, український вчений-пенітенціарист, надаючи високу оцінку запровадженню прогресивної системи відбування покарання на теренах УРСР, зазначає: «Радянська прогресивна система - не копія англо-ірландської; з неї запозичена головна думка, відкинуто обов'язкове самотнє ув'язнення в початку, бо воно цілком неприпустимо по радянських місцях ув'язнення. Відкинуто оцінку мірками поведінки й праці ув'язнених, так само одмінний одяг для ув'язнених різних класів [6, с.81].

Поділ ув'язнених на класи (розряди й категорії) залишено, але поглиблено: в основі поділу лежить і ступінь соціальної небезпеки й поведінка ув'язненого в замкненні та його особистість перед ув'язнення». Хоча наведена теза й не позбавлена в деякій мірі класового забарвлення, в основному вона правильно розкриває зміст прогресивної системи.

Прогресивна система відбування покарання застосовується на теренах України сьогодні - вона у дещо трансформованому вигляді (з урахуванням вимог часу та міжнародних стандартів) закріплена у нормах чинного КВК України й представлена інститутами зміни умов тримання засуджених (як у межах однієї виправної колонії, так і шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки), умовно-дострокового звільнення, заміни не відбутої частини покарання більш м'яким.

Висновок. Реалії історичних процесів в Україні за своєю природою змінюють і процес виконання і відбування покарань, що суттєво впливає на діяльності органів і установ виконання покарань. Взагалі, історично - правовий досвід допомагає підвищенню ефективності виправлення і ресоціалізації засуджених, прогнозуванню, розвитку профілактики і кримінально-правового впливу на злочинність взагалі, неповнолітніх, жінок і чоловіків зокрема, реалізації в цій спеціальній сфері вимог державної політики щодо виконання і відбування кримінальних покарань.